

Dr hab. Agata Popławska, prof. UP

Kraków, 25 sierpnia 2019 r.

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie
Wydział Pedagogiczny
Instytut Pedagogiki Przedszkolnej i Szklonej

Recenzja pracy doktorskiej

Wychowanie obywatelskie w procesie edukacji wczesnoszkolnej

mgr Emilii Jakubowskiej

**przygotowanej pod kierunkiem dr hab. Elżbiety Jaszczyszyn, prof. UwB oraz
promotora pomocniczego dr Joanny E. Dąbrowskiej, s. 261**

Temat pracy doktorskiej został jasno określony i jednoznacznie precyzuje podjęte zamierzenie badawcze, a jego wybór przekonywująco uzasadniono we wstępie.

Niewątpliwie podjęta przez Doktorantkę problematyka jest ważna i aktualna. Wychowanie obywatelskie coraz częściej staje się przedmiotem zainteresowań społecznych i naukowych, zapewne dlatego, że edukacja ta odgrywa znaczącą rolę w przygotowaniu młodego pokolenia do dobrego funkcjonowania w różnorodnej, wielokulturowej wspólnocie lokalnej, regionalnej, narodowej i europejskiej, do partycypacji obywatelskiej. Działania edukacyjne powinny więc sprzyjać rozwijaniu kompetencji obywatelskich, które są ważne z punktu widzenia rozwoju społecznego dziecka w okresie wczesnoszkolnym, umożliwiają też (w bliższej i dalszej perspektywie) podejmowanie działań na rzecz dobra osobistego i wspólnego, sprzyjają efektywnemu zaangażowaniu społecznemu, przyjmowaniu odpowiedzialności moralnej, społecznej i patriotycznej.

Słusznie, we wstępie mgr Emilia Jakubowska przywołuje Zalecenia Parlamentu Europejskiego i Rady Unii Europejskiej, w których kompetencje społeczne i obywatelskie zostały wskazane w grupie kompetencji kluczowych, koniecznych „do osobistej samorealizacji, bycia aktywnym obywatelem, spójności społecznej i uzyskania szans na zatrudnienie w społeczeństwie wiedzy” (Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 18 grudnia 2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe

życie – Kompetencje kluczowe w uczeniu się przez całe życie – Europejskie Ramy Odniesienia (L/394).

Autorka dążąc do ukazania wieloaspektowości podjętej tematyki odwołuje się do adekwatnej literatury przedmiotu. Problematyka wychowania obywatelskiego nie jest podejmowana zbyt często, a zwłaszcza zagadnienie wychowania obywatelskiego w procesie edukacji wczesnoszkolnej nie zostało jeszcze wystarczająco uporządkowane i opisane, szczególnie, gdy chodzi o badanie rzeczywistości szkolnej w przedmiotowym zakresie.

Problematyka recenzowanej pracy bez wątpienia wpisuje się we współczesny dyskurs dotyczący sposobów poprawy jakości edukacji i odpowiedniego przygotowania uczniów do funkcjonowania w zróżnicowanej, wielokulturowej przestrzeni społecznej. Za cenne uznaję połączenie refleksji naukowej i rozpoznanie zbioru praktyk edukacyjnych dotyczących wychowania obywatelskiego na początkowym etapie kształcenia, a także przeprowadzenie analizy SWOT, która pozwoliła Autorce na opracowanie strategii efektywniejszego realizowania wychowania obywatelskiego w edukacji wczesnoszkolnej.

Recenzowana praca składa się z 214 stron tekstu oraz bibliografii (ponad 300 pozycji), spisu rycin, tabel i wykresów oraz dość rozbudowanego aneksu, w którym znajdują się wzory stosowanych narzędzi badawczych. Zawiera wstęp, siedem rozdziałów i zakończenie, tworzące komplementarną uporządkowaną całość. Przyjęta kolejność jest zgodna z logiką przedmiotu opisywanych zagadnień oraz uzasadniona merytorycznie i metodologicznie.

Przygotowana dysertacja ma charakter teoretyczno-empiryczny. Wprowadzenie teoretyczne do badań nad sposobami realizacji wychowania obywatelskiego i jego efektywnością stanowią cztery rozdziały, z których pierwszy poświęcony został analizie pojęć powiązanych z wychowaniem obywatelskim, drugi kompetencjom kluczowym, trzeci wybranym teoretycznym uwarunkowaniom przebiegu procesu wychowania obywatelskiego, zaś czwarty traktuje o rozwoju dziecka w młodszym wieku szkolnym.

Kolejne rozdziały dotyczą przygotowania metodologicznego własnych badań empirycznych i analizy wyników badań (rozdziały piąty i szósty). W rozdziale siódmym przedstawiono identyfikację kluczowych atutów i słabości wychowania obywatelskiego w edukacji wczesnoszkolnej – autorską propozycję efektywniejszej realizacji wychowania obywatelskiego w młodszym wieku szkolnym.

W rozdziale pierwszym mgr Emilia Jakubowska przedstawia pojęcia powiązane z wychowaniem obywatelskim. Na początku koncentruje się na różnych sposobach rozumienia pojęcia wychowanie i wynikających z nich różnych podejściach wychowawczych odwołując się m.in. do uznanych w pedagogice nazwisk tj. Okoń, Sośnicki, Łobocki, Kunowski.

Śliwerski. Następnie przedstawia zakres znaczeniowy pojęć obywatel i obywatelstwo skupiając uwagę na dyskursie prowadzonym w różnych miejscach i czasach zarówno historycznie odległych, jak i współczesnych, odwołując się do źródeł polskich i obcojęzycznych, za co należy Autorkę pochwalić. Kolejną analizowaną kategorią jest wychowanie patriotyczne, tutaj Doktorantka wychodzi od zdefiniowania pojęcia patriotyzm, wskazuje też na różne jego rodzaje oraz na rolę i miejsce wychowania patriotycznego we współczesnej edukacji.

Kolejny podrozdział dotyczący wychowania obywatelskiego mgr Emilia Jakubowska rozpoczyna od krótkiego rysu historycznego, aby przejść do ujęcia tego zagadnienia w czasach ponowoczesności. Wskazuje też wyraźnie przyjętą na potrzeby pracy definicję wychowania obywatelskiego. Następnie umiejscawia wychowanie obywatelskie w trzech istotnych przestrzeniach edukacyjnych – szkole, rodzinie i środowisku lokalnym. Analizując środowisko szkolne zwraca uwagę na kwestie podmiotowości w wychowaniu a co za tym idzie na potrzebę zaangażowania uczniów proces nauczania – uczenia się, podejmowanie przez nich różnych decyzji i działań oraz przyjmowaniu przez dziecko odpowiedzialności nie tylko za siebie, ale też najbliższe otoczenie. Słusznie Doktorantka podkreśla rolę nauczycieli, którzy tworząc odpowiednią przestrzeń edukacyjną pozwalają uczniom zdobywać wiedzę i umiejętności z zakresu wychowania obywatelskiego oraz stosować je, jak pisze Autorka, na różnych polach aktywności społecznej. Trafnie też opisuje wychowanie obywatelskie jako zadanie stojące przed rodziną i środowiskiem lokalnym.

W rozdziale drugim Doktorantka podejmuje ważne zagadnienie kompetencji kluczowych, skupiając przede wszystkim uwagę na kompetencji obywatelskiej, nie wiem z jakiego powodu podrozdział (2.2.) temu poświęcony został zatytułowany „Wychowanie obywatelskie jako kompetencja kluczowa”. Wychowanie nie jest kompetencją, ma ono sprzyjać rozwijaniu kompetencji. Daje się też zauważyć pewna dysproporcja jeśli chodzi o zakres treściowy tego rozdziału, liczy on tylko kilka stron, podczas gdy pozostałe przynajmniej kilkanaście. Podczas przygotowywania pracy do druku, do czego zachęcam, bo recenzowana dysertacja na to zasługuje, warto ten rozdział wzbogacić np. o opis praktyk edukacyjnych wspierających rozwijanie kompetencji obywatelskiej urzeczywistnianych w Polsce i za granicą.

W następnym rozdziale Autorka uwzględniła istotny kontekst podjętej problematyki – wybrane teoretyczne uwarunkowania przebiegu wychowania obywatelskiego. Przedstawiła w sposób klarowny i zrozumiały ważne elementy społeczno-poznawczej teorii rozwoju Lwa S. Wygotskiego, ekologicznej teorii rozwoju społecznego Urie Bronfenbrennera i koncepcji

edukacji regionalnej Jerzego Nikitorowicza.

Mgr Emilia Jakubowska w rozdziale czwartym kompetentnie scharakteryzowała rozwój fizyczny, poznawczy, emocjonalny i społeczny dziecka w młodszym wieku szkolnym.

Podsumowując, w części teoretycznej pracy - wartościowe poznawczo treści zostały przedstawione w sposób interesujący, logicznie, komunikatywnie, rzetelnie, zgodnie z aktualnym stanem wiedzy, zawartym w literaturze polskiej i zagranicznej. Zaprezentowane rozważania teoretyczne uznaję za cenne i stanowiące dobrą podstawę do projektowania i prowadzenia badań własnych oraz – w efekcie końcowym – projektowania przez mgr Emilię Jakubowską strategii efektywniejszego realizowania wychowania obywatelskiego w edukacji wczesnoszkolnej.

Rozdział piaty zawiera wyczerpującą informację o założeniach badań własnych, które umożliwiły przygotowanie rozprawy doktorskiej. Ze względu na charakter tematu badań korzystne jest, że Autorka zdecydowała się łączyć badania ilościowe z jakościowymi. Określa je mianem badań mieszanych, szkoda, że nie znajdujemy tu szerszego uzasadnienia teoretycznego tej decyzji.

Przedmiot, cele badań i problemy badawcze zostały jasno określone, jednak wkradła się tu pewna nieścisłość, zabrakło wskazania w celach poznawczych, że Doktorantka będzie też dążyć do zdiagnozowania efektów wychowania obywatelskiego tj. poziomu wiedzy uczniów i sposobów uczestnictwa w ważnych społecznych i państwowych wydarzeniach oraz opinii rodziców o realizacji wychowania obywatelskiego, jest to ujęte dopiero w postaci problemu - Problem II. Jakie są efekty wychowania obywatelskiego w edukacji wczesnoszkolnej? itd. (str. 73). Słusznie, że w ramach przyjętych założeń nie sformułowano hipotez badawczych.

Autorka dokonała jasnego, precyzyjnego, uporządkowanego opisu zmiennej zależnej i zmiennych niezależnych (zmiennej głównej i zmiennych ubocznych) oraz ich wskaźników. Ich zestaw nie budzi zastrzeżeń. Wystarczająco dokładnie Autorka przedstawiła wykorzystane w badaniach metody, techniki i narzędzia badawcze (wzory narzędzi znajdują się w aneksie tj. kwestionariusz wywiadu z nauczycielami i kwestionariusz ankiety dla nauczycieli „Wychowanie obywatelskie w edukacji wczesnoszkolnej”, kwestionariusz ankiety dla rodziców oraz autorski, co należy pozytywnie ocenić, kwestionariusz testu dla uczniów „Polak mały”).

Zwraca uwagę celowy dobór grupy. Należy docenić - wielkość próby badawczej ogółem w badaniach wzięło udział 1229 osób (eksploracją objęto 23 szkoły w powiecie białostockim - 703 uczniów, 490 rodziców i 35 nauczycielek – pracujących w badanych

szkołach), a także dokonanie wyczerpującej charakterystyki badanych grup oraz opis charakteru i organizacji badań. Zwraca uwagę na jednorodność grupy nauczycielek – badane w większości mają duże doświadczenie zawodowe – staż pracy powyżej 15 lat, są nauczycielkami dyplomowanymi.

Kolejne dwa rozdziały stanowią część empiryczną pracy, poddając analizie wyniki własnych badań, Autorka odpowiada na sformułowane uprzednio problemy szczegółowe.

I tak, w rozdziale szóstym w punkcie pierwszym, mgr Emilia Jakubowska podjęła udaną próbę scharakteryzowania sposobów realizacji wychowania obywatelskiego przez badane nauczycielki. Przedstawiła opinie nauczycieli o znaczeniu wychowania obywatelskiego w edukacji wczesnoszkolnej, szczegółowej analizie poddała cele, treści, metody nauczania wychowania obywatelskiego realizowane w edukacji wczesnoszkolnej oraz formy pracy i organizacji kształcenia, środki dydaktyczne wykorzystywane do realizacji tegoż wychowania. Na szczególne docenienie zasługuje dociekliwość Doktorantki i spojrzenie na dane zagadnienie z wykorzystaniem komplementarnych podejść badawczych.

W kolejnym podrozdziale (6.2) Autorka dokonała opisu i interpretacji wyników badań dotyczących działań wychowawczych badanych rodziców w zakresie wychowania obywatelskiego poddała analizie takie kwestie szczegółowe jak: wspieranie działań szkoły, organizacja czasu wolnego dziecka, obowiązki domowe, przekazywanie informacji o historii własnej rodziny, przekazywanie informacji o historii Polski i najbliższej okolicy. Deklarowana, wspólna aktywność rodziców i dzieci znakomicie wpisuje się, niejako „współgra” z działaniami podejmowanymi przez nauczycielki w badanych szkołach.

Następnie mgr Emilia Jakubowska zaprezentowała wyniki jakie uczniowie osiągnęli w teście „Polak Mały”, podkreślając, iż w każdym z trzech badanych środowisk najwyższy odsetek uczniów osiągnęło poziom wysoki i przeciętny, jednocześnie obliczenia statystyczne pozwoliły stwierdzić, że środowisko nie różnicuje uczniów w zakresie uzyskanych wyników. Dalszych analiz dokonano więc z uwzględnieniem płci badanych uczniów.

Słusznie w tym podrozdziale omówiono, też predykaty związane z osiągnięciami badanych dzieci tj. uczestnictwo badanych w życiu środowiska lokalnego i ocenę efektów wychowania obywatelskiego formułowaną przez badanych nauczycieli i rodziców.

W dwóch ostatnich podrozdziałach Doktorantka skoncentrowała się na analizie czynników ułatwiających i utrudniających wychowanie obywatelskie w edukacji wczesnoszkolnej, słusznie dzieląc je na te związane z cechami uczniów, ze środowiskiem rodzinnym, szkolnym i lokalnym.

Dane uzyskane w trakcie badań zobrazowano w 50 tabelach i na 65 wykresach. Jest to prezentacja przejrzysta, rzetelna i dobrze komentowana, niekiedy oczekiwałoby się bardziej pogłębionej interpretacji.

Jeszcze raz chcę podkreślić, oceniając treść rozdziału szóstego, że dobre rezultaty przyniosło połączenie podejścia ilościowego (wykorzystanie obliczeń statystycznych i wnikliwa analiza danych) oraz inspirowanego tzw. „współczynnikiem humanistycznym” Floriana Znanieckiego podejścia jakościowego, które umożliwiło zaprezentowanie zdarzeń, takimi jakie się one jawią osobom, które ich doświadczają.

Bardzo interesujący jest rozdział siódmy, w którym znalazła się analiza SWOT pozwalająca orzec o przebiegu realizacji wychowania obywatelskiego przez badane nauczycielki oraz zidentyfikować co należałoby zmienić. Określenie barier uniemożliwiających efektywniejsze wychowanie obywatelskie w procesie edukacji wczesnoszkolnej, a także zasobów sprzyjających realizacji tegoż wychowania oraz wskazanie szans efektywniejszego realizowania wychowania obywatelskiego i zagrożeń stało się podstawą do zaproponowania przez Doktorantkę wartościowej strategii wychowania obywatelskiego na I etapie edukacyjnym.

W zakończeniu na podstawie analiz dokonanych w rozdziałach empirycznych Autorka wyprowadza właściwe i skłaniające do dalszych przemyśleń wnioski.

Oceniając przedłożoną do recenzji dysertację chciałabym jeszcze raz podkreślić wagę i aktualność podjętego tematu, znaczenie usytuowania całości rozważań w kontekście dobrze dobranych, interesujących i wartościowych poznawczo lektur autorów polskich i zagranicznych. Podjęta problematyka określona w tytule rozprawy została omówiona kompetentnie i wyczerpująco. Właściwie dobrana i zrealizowana przez mgr Emilię Jakubowską procedurę badawczą pozwoliła na osiągnięcie założonych celów. Pracę charakteryzuje oryginalność i refleksja własna nad wychowaniem obywatelskim. Wszystko to potwierdza posiadanie przez Doktorantkę wiedzy teoretycznej w dziedzinie nauk społecznych, a zwłaszcza z zakresu pedagogiki, jak i umiejętności samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.

W konkluzji końcowej stwierdzam, że dysertacja Pani mgr Emilii Jakubowskiej zatytułowana „Wychowanie obywatelskie w procesie edukacji wczesnoszkolnej” napisana pod kierunkiem dr hab. Elżbiety Jaszczyszyn prof. UwB oraz promotora pomocniczego dr Joanny E. Dąbrowskiej, spełnia wszystkie wymagania dotyczące

rozpraw doktorskich, określone w art. 13 ust. 1 Ustawy z dnia 14 marca 2003r. o stopniach naukowych i tytule naukowym (Dz. U. Nr 65 z 2003 poz. 595, z późn. zm.), w myśl których rozprawa doktorska przygotowana pod opieką promotora powinna stanowić oryginalne rozwiązanie problemu naukowego oraz wykazywać ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w danej dyscyplinie naukowej, a także umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Na tej podstawie stawiam wniosek o dopuszczenie Pani mgr Emilii Jakubowskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Agata Popmowska